

Milli onomastika sisteminin formalaşması aspektləri haqqında

Yedgar Cəfərov

İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
yedgar.jafarov@gmail.com

Xülasə — Məqalədə Milli Onomastika Sisteminin yaradılmasının ayrı-ayrı aspektlərinə diqqət yönəlib. Domen adları, adların modelləşdirilməsi, adların, o cümlədən toponimlərin, marka adlarının elektron bazalarının yaradılması və onlardan istifadə mexanizmlərinin işlənilməsi, onomastik vahidlərin transliterasiyası, adların orfoqrafiyası və s. məsələlər bu sistemin vacib komponentləri kimi nəzərdən keçirilib. Milli Onomastika Sisteminin formalaşdırılması üzrə müvafiq təkliflər irəli sürülüb.

Açar sözlər — *onomastika; xüsusi isim; domen adı; toponim; ad; soyad; insan coğrafiyası*

I. GİRİŞ

Dil, tarix və coğrafiya elmlərinin kəsişməsində yerləşən onomastika bu gün milli dil siyasətinin aparıcı istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Qloballaşma dövründə onomastikanın elmi-praktik və mədəni-tarixi əhəmiyyəti ilə birgə, ictimai-siyasi mahiyyəti də getdikcə güclənməkdədir.

Azərbaycan dövlət müstəqilliyinə nail olaraq beynəlxalq münasibətlərin fəal subyektinə çevrildikdən sonra milli onomastika sistemi qlobal məkana cəlb

olunmuşdur. Azərbaycan onomastik vahidlərindən bu gün siyasi, iqtisadi, sosial-mədəni məzmun daşıyan beynəlxalq rəsmi sənədlərdə geniş istifadə olunur və adlarımız funksionallığına görə artıq milli arealla sərhədlənmir. İndi tək-cə ünvan funksiyasını yerinə yetirməklə məhdudlaşmayan bu adlar həm də yüksək assosiasiyalı semiotik işarələr kimi özündə böyük milli potensial daşıyır. Eyni zamanda, beynəlxalq əmək bazarına, qlobal təhsil, elm, mədəniyyət mühitinə inteqrasiya Azərbaycanın xüsusi adlarının daha geniş sferada funksionallıq qazanmasına şərait yaradır. Adlarımız bütün dünyada milli nişanə kimi çıxış edir. İnternet cəmiyyətin həyatına dərinlən nüfuz etdikcə virtual mühitdə xüsusi adlardan, yəni onomastik vahidlərdən istifadə məsələlərinin də aktuallığı artır və xüsusi adların virtual mühitinə öyrənilməsi zərurətə çevrilir. “Virtual mühitdə xüsusi adların yerinə yetirdiyi funksiyaların çoxşaxəliliyini və bu sahədə həllini gözləyən elmi problemlərin əhatəsini nəzərə alaraq hazırda internetdə istifadə olunan xüsusi adların tədqiqi müasir dilçiliyin ən perspektivli istiqamətlərindən sayılır” [1].

Dilin virtual mühiti yeni bir linqvistik fenomeni – virtual onomastikanı, yaxud onomastik informatikanı formalaşdırır. Onomastik informatika elektron sferada, eləcə də internet məkanında adların istifadəsini öyrənən sahədir. Bu sahənin nəzəri və praktiki məsələlərinin həlli məqsədilə Azərbaycan Respublikasında onomastika məsələləri üzrə dövlət Konsepsiyasının hazırlanması və Milli Onomastika Sisteminin formalaşdırılması məqsəduyğun olardı.

II. DOMEN ADLARI MİLLİ ONOMASTİKA SİSTEMİNİN TƏRKİB HİSSƏSİ KİMİ

Bu sistemin ən mühüm aspektlərindən biri domen adları ilə bağlıdır. Real dünyada coğrafi məkanı toponimlərin, insanı antroponimlərin, məhsulun çeşidini, növünü ktematonimlərin və s. köməyi ilə müəyyənləşdirdiyimiz kimi, virtual dünyada da bu vəzifəni domen adları yerinə yetirir. Domen adları yeni onomastik vahidlərdir. Onların qeydiyyatı, istifadəsi, alqı-satqısı, informasiya müharibəsində domen adlarından istifadə ilə bağlı məsələlərin tənzimlənməsi üçün bir sıra təxirəsalınmaz tədbirlərin həyata keçirilməsinə ehtiyac vardır [2].

Milli informasiya resurslarının genişləndirilərək təkmilləşdirilməsi, domen adlarının milli bazasının yaradılması, strateji əhəmiyyət daşıyan sözlərin domen adı kimi qeydiyyatdan keçirilməsinin təmin olunması zəruridir.

Beynəlxalq səviyyədə qeyri-latin domen adlarının tətbiqi genişləndikcə

Azərbaycanda da milli əlifba hərflərindən istifadə olunmaqla domenlərin yaradılması mümkün olacaq və bu, ölkəmizdə informasiyalı cəmiyyətin inkişafına hərtərəfli təkan verəcək. Ümumilikdə isə milli domen adlarının yaradılması ilə bağlı təşəbbüslərin türk dövlətlərini əhatə edən mədəni-coğrafi arealda həyata keçirilməsi, ortaq türk dili ideyasının məhz bu cür təşəbbüslərlə gerçəkləşdirilməsi daha məqsəduyğun olardı. Türkdilli xalqlar arasında ümumi informasiya məkanının yaradılması üçün müştərək şəkildə müvafiq konvertasiya, tərcümə və çevirmə sistemlərinin işlənilməsi zəruridir. Bütün bu məsələlər Milli Onomastika Sisteminin əsas aspektlərindən birini təşkil etməlidir.

III. ADLARIN MODELLEŞDİRİLMƏSİ

Adların modelləşdirilməsi, vahid ad sisteminin yaradılması, ad və soyadlarda təhrif tiplərinin aradan qaldırılması, müxtəlif mənbələr əsasında adların elektron bazalarının yaradılması və onlardan istifadə mexanizmlərinin işlənilməsi, onomastik vahidlərin transliterasiyası normalarının dəqiqləşdirilməsi, adların orfoqrafiyası qaydalarının nizama salınması və s. elektron hökumət quruculuğunun mühüm istiqamətləridir. Bu problemlərin vaxtında öz həllini tapmaması elektron demokratiya modelinin cəmiyyətdə tam bərqərar olmasına, bu modelin tətbiq mexanizmlərinin təcrübədə özünü doğrultmasına müəyyən əngəllər yarada bilər. Bütün bunları nəzərə alaraq qeyd edilən məsələlər də Milli Onomastika

Sisteminin formalaşdırılması prosesində xüsusi diqqətdə saxlanmalıdır.

Məlum olduğu kimi, qlobal informasiya cəmiyyəti şəraitində Azərbaycan vətəndaşlarının adlandırılması məsələləri çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanda ad və soyadlarla bağlı mövcud problemlərin həlli, bu sahədə texniki məsələlərin nizamlanması, qlobal müstəvidə xalqımızın milli identikliyinə təmin olunması, adların ekologiyası, təhriflərlə mübarizə, ad yaradıcılığı, yeni yaranan adlarla bağlı virtual referendumların təşkili, ad və soyadların milli-mənəvi dəyər kimi qorunaraq nəsillərdən-nəsillərə ötürülməsi, mültikulturalizm ənənələrinin inkişafı, dünya azərbaycanlılarının, eləcə də Azərbaycanda yaşayan əcnəbilərin ad və soyadlarının qeydiyyatı ilə bağlı çətinliklərinin həlli, bu sahədə onlayn məlumat mübadiləsi müasir dövrün aktuallaşdırdığı əsas məsələlərdəndir [3].

Əsrlər boyu milli ad sistemimizin formalaşmasında ciddi rol oynamış ərəb, fars və rus ad sisteminin təsirlərindən irəli gələrək bu gün Azərbaycanın ad sisteminə ciddi bir nizamsızlıq hökm sürür. Bu nizamsızlığa müxtəlif qurumlar tərəfindən hazırlanmış elektron məlumat bazalarının strukturunda da təsadüf edilir. Belə halların aradan qaldırılması üçün qeydiyyat prosesinin ad, ata adı və soyad, ata adının yazılması zəruri olmadıqda isə ad və soyad ardıcılığına əsaslanan dəqiq vahid standart üzrə həyata keçirilməsi təmin olunmalı, bu məsələlər də Milli Onomastika Sisteminin

son dərəcə vacib aspekti kimi nəzərə alınmalıdır.

Xüsusi adların elektron lüğətlərinin hazırlanması da günün tələbidir. Onomastik vahidlərin, o cümlədən şəxs adları və toponimlərin yerli dillərdən xarici, xarici dillərdən isə yerli dillərə düzgün transliterasiyası qloballaşma şəraitində müasir Azərbaycan dilçiliyinin ən aktual problemlərindən biridir. Uzun illər ərzində əcnəbi xüsusi adların ana dilimizə transliterasiyasının fonetik prinsip əsasında həyata keçirildiyini, bu ənənənin müsbət cəhətlərini nəzərə alaraq alınma sözlərin dilimizə transliterasiyası zamanı məhz fonetik prinsipə üstünlük verilməli və əcnəbi adlar dilimizdə tələffüz edildiyi kimi yazılmalı, zərurət olduqda mötərizədə adın orijinalı da göstərməli, adların transliterasiyasında türk dilinin təsirləri mümkün qədər neytrallaşdırılmalı, adların qarşılıqlı transliterasiyasını təmin edən texniki sistemlər hazırlanmalıdır. Eyni zamanda xüsusi adların lüğəti də tərtib edilməlidir.

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin təqdim etdiyi ad və soyadlar siyahısı əsasında apardığımız təhlillər Azərbaycan ad və soyadlarında kifayət qədər təhriflərə yol verildiyini göstərir. Bu təhriflərin ortaya çıxmasında rus dili amilinin, məhəlli amillərin, insan amilinin, siyasi amillərin, etnik-mədəni amillərin, fonetik hadisələr amilinin, mühafizəkarlıq amilinin böyük rolu vardır. Səit və samitlərin əvəzlənməsi, ixtisarı, artımı, ahəng qanununun pozulması və yerdəyişmə, müxtəlifvariantlılıq, tire

işarəsindən istifadə, digər dillərin təsiri, adın xarakterik olmayan sait və samitlərlə başlaması, mürəkkəb sözlər əsasında düzələn adların komponentlərinin ayrı-ayrı yazılması, şəxs adları fəmiyyə düzəldən şəkilçi qəbul edərəkən sabitliyin pozulması və s. Azərbaycan ad və soyadlarında təsadüf edilən əsas təhrif tipləridir. Milli Onomastika Sisteminin yaradılması bu problemin həllinə kömək göstərə, daha nizamlı bir vəziyyət yarada bilər.

IV. MİLLİ TOPONİMİK GEOİNFORMASIYA SİSTEMİNİN PERSPEKTİVLƏRİ

Milli Onomastika Sisteminin ən mühüm komponentlərindən biri də Azərbaycanın bütün bölgələrinin toponimik məlumatlarını bir-birinə bağlayaraq vahid, qarşılıqlı əlaqəli və əlçatan məlumat bazasının mövcudluğuna xidmət edən Milli Toponimik Geoinformasiya Sistemi ola bilər [4].

Toponimlərin belə bir sistem əsasında pasportlaşdırılması, onların mənşəyinin zaman, məkan, aid olduqları xalq, şəxs, dövlət, relyef və s. üzrə toplanması, təsviri analitik qərar qəbul etmə məqsədilə vəziyyətin analizinə, proqnozlaşdırılmasına, müxtəlif tendensiyaların aşkarlanmasına böyük kömək göstərəcəkdir. Toponimlərin ərazidəki mikrotoponimlər fonunda statistik analizi, yer adlarının elektron məlumat bazalarının başqa ölkələrdə, xüsusilə də türkdillə ölkələrdə mövcud olan analoji bazalarla çarpazlaşdırılması, xalqların hərəkət trayektoriyalarının müəyyənləşdirilməsi, indiyə qədər qaranlıq

qalan bir çox tarixi həqiqətlərin üzə çıxarılması baxımından son dərəcə faydalı ola bilər” [5].

Dünyadakı qəbiristanlıqlar, ayrı-ayrı məzar yerləri haqqında data məlumatlarının, o cümlədən mətn qeydlərinin, fotosəkillərin və s. toplandığı *Findagrave.com* və *Billiongraves.com* kimi platformalar da belə bir sistemin tərkib hissəsi kimi böyük səmərə verəcəkdir.

Virtual mühitdə fiziki və hüquqi şəxslərin identifikasiyasının əsas elementlərindən olan adlar və soyadlar da elektron hökumətin vacib tərkib hissəsidir. Azərbaycan Respublikasının Elm və Təhsil Nazirliyinin İnformasiya Texnologiyaları İnstitutunun 2009-cu ildə irəlilə sürdüüyü “Adlar və Soyadlar” Dövlət İnformasiya Sisteminin yaradılması təşəbbüsü isə bu sahədə mövcud olan problemlərin konseptual həllinə, cəmiyyətimizdə ad və soyadlarla bağlı həm indi, həm də gələcəkdə nizamlı bir vəziyyətin yaranmasına yönəlmiş mükəmməl bir platforma sayıla bilər [6]. Bu platforma da Milli Onomastika Sistemində əhəmiyyətli yer tutmalıdır.

Xüsusi adlar sosial informasiya daşıyıcılarıdır. İnsanların öz övladlarına qoyduqları adların statistik analizi ictimai şəurun inkişaf meyillərinin aydınlaşdırılmasından ötrü əsaslı istiqamətlər verir [7].

Böyük verilənlərin analizinin geniş imkanlar yaratdığı müasir dövrimizdə cəmiyyətin idarə olunmasında adlardan istifadə əmilindən irəlilə gələrək yeni bir elm sahəsi kimi insan coğrafiyasının (human geography) dünyanın müxtəlif elm

mərkəzləri üçün populyarlığı get-gedə artmaqdadır.

“İnsan coğrafiyası cəmiyyətləri, onların xarakterik xüsusiyyətlərini, fəaliyyətlərini, bu cəmiyyətə xas ictimai düşüncə tərzini onların bağlı olduqları coğrafi çevrə, milli məkan məlumatları ilə əlaqəli şəkildə öyrənən elmi istiqamətdir” [5].

Ərazinin tarixi-coğrafi xüsusiyyətləri ilə əhali tərkibi arasındakı münasibətlərin müəyyənləşdirilməsi, məskunlaşmaların bölgələr üzrə paylanmasına təsir göstərən təbii və bəşəri amillərin üzə çıxarılması, bu təsirlərin müasir dövrdə də izlənməsi zamanı onomastik vahidlər ciddi kriptografik məlumatların aşkarlanmasına imkan verir. Elə ona görə də İKT-nin tətbiqi ilə onomastikanın bir istiqaməti kimi geonomastika elminin meydana gəlməsi və inkişafı diqqəti cəlb edir.

Müxtəlif layihələrin icrası üçün geonomastika da Milli Onomastika Sistemi üçün son dərəcə faydalı bir metasahədir. Xüsusi adlar səviyyəsində aparılan statistik analizlər insan coğrafiyasının, dilin və mədəniyyətin öyrənilməsindən ötrü alternativ metodlar nümayiş etdirir. Adlandırmanın ideologiyalarla, milli, dini, siyasi və s. təmayüllərlə bağlılığını nəzərə alsaq, onların məzmununda ifadəsini tapan ictimai meylləri də izləmək mümkündür.

V. MARKA ADLARI BAZASI

Milli Onomastika Sisteminin ən mühüm tərkib hissələrində biri də Marka Adları Bazası ola bilər. Məlum olduğu kimi, internet erasında xüsusi adlar

rəqəmsal marketinqin vacib alətidir. “Xüsusi ad isə markanın vacib kommunikasiya vasitəsidir, marka və markalaşmanın əhəmiyyətli hissəsidir. O özünün fikir yükü ilə istehlakçıları cəlb edir” [8].

Müasir cəmiyyətdə marka adı və onun linqvo-funksional semantikasi dünyanın dil xəritəsinin mental vahidlərindən biri kimi də çıxış edir. Marka adları ilə bağlı nəzərə alınmalı olan çoxsaylı mühüm cəhətlər bir çox ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da marka adlarının elektron bazasının yaradılması zərurətini aktuallaşdırır. Adaptasiya, adların analizi, marka yaratma və s. bu kimi modulları özündə birləşdirən belə bir sistem əksər ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda da bazar araşdırmaları və marketinq planının əhəmiyyətli hissəsinə çevrilə bilər. Bir çox xarici ölkələrdə ödənişli və yaxud ictimai əsaslarla marka adları təklif edən onlayn məlumat bazaları vardır. Bu bazalara daxil olmaqla minlərcə marka adı əldə etmək mümkündür. Bir sıra ölkələrdə bu cür bazalar marka adlarının qeydiyyatını aparan qurumlarda mövcuddur. Azərbaycanda da belə bir sistemin yaradıcısı və tənzimləyicisi qismində müvafiq elmi qurumlarla müştərək şəkildə aidiyyəti dövlət qurumu (Əqli Mülkiyyət Agentliyi) çıxış edə bilər. Bu sistemin yaradılması və marka adlarının analizinə dilçi-mütəxəssislərin cəlb olunması zəruridir. Adların analizi tələffüz, məna, qrafik həll, ad təkrarları, qloballıq, vizyon, assosiasiya, marka arxitekturası və s. istiqamətlər üzrə aparılmalı və müştərilərə ən uyğun təkliflər verilməlidir.

Uğurlu marka adlarının tapılması üçün firmanın əməkdaşları arasında sorğu keçirilməsi, geniş ictimaiyyətin qatıldığı müsabiqələrin təşkili xarici ölkələrdə və Azərbaycanda səmərəli təcrübədir. Xüsusilə sosial şəbəkələr fikir mübadiləsi platforması kimi belə seçimlərin aparılması üçün ideal imkanlar yaradır.

NƏTİCƏ

Bütün bu qeyd edilənlər virtual məkanda, o cümlədən e-dövlət mühitində Azərbaycan dilinin istifadəsi, qorunması və inkişafı üçün Milli Onomastika Sisteminin də yaradılmasının vacibliyini göstərir.

Domen adları, adların modelləşdirilməsi ilə bağlı mexanizmlərin formalaşdırılması, xüsusi adların, o cümlədən toponimlərin, marka adlarının elektron bazalarının yaradılması və onlardan istifadə mexanizmlərinin işlənilməsi, onomastik vahidlərin transliterasiyası, orfoqrafiyası və s. məsələlər bu sistemin vacib komponentləri kimi çıxış edəcəkdir.

Milli Onomastika Sistemində Milli Toponimik Geoinformasiya Sisteminin də öz yerini tutması müxtəlif mövzularda araşdırmalara, nəsillər arasında rabitənin təmin olunmasına, qlobal məkanda Azərbaycanla bağlı tarixi həqiqətlərin təqdim olunmasına böyük kömək göstərəcəkdir.

Milli Onomastika Sisteminin yaradılması üzrə layihələr müxtəlif elm sahələrinin mütəxəssislərinin birgə əməkdaşlıq etdiyi multifunksional qruplar tərəfindən yerinə yetirilməlidir.

İSTİNADLAR

- [1] Аникина, Т.В. Виртуальный антропоним в системе современной коммуникации // – Екатеринбург: Уральский филологический вестник Серия: Язык. Система. Личность: Лингвистика креатива, – 2012. № 2, – с. 58
- [2] Qasımova R.T., Cəfərov Y.M. İnternetdə Azərbaycan əlifbası ilə domen adlarının tərtibatındakı bəzi problemlər // İnformasiya cəmiyyəti problemləri, – 2020, № 1, s. 64-74
- [3] Əliquliyev R.M., Cəfərov Y.M., Qurabanova Ə.M. Qlobal informasiya cəmiyyəti şəraitində Azərbaycan vətəndaşlarının adlandırılması məsələləri // “Türkologiya” – 2020, № 1, – s. 31-42
- [4] Əliquliyev R.M., Cəfərov Y.M., Qurabanova Ə.M. Milli toponimik geoinformasiya sisteminin yaradılmasının konseptual əsasları // İnformasiya cəmiyyəti problemləri – 2022, № 1, s. 3-10
- [5] Cəfərov Y.M. Geonomastika və insan coğrafiyası məsələləri // Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 93-cü ildönümünə həsr olunmuş Gənc Tədqiqatçıların IV Beynəlxalq Elmi Konfransının (Qafqaz Universiteti) materialları, – Bakı: – 29-30 Aprel, – 2016, – s. 158
- [6] “Adlar və Soyadlar” Dövlət İnformasiya Sisteminin yaradılması Konsepsiyası // AMEA-nın İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu, Ekspres-İnformasiya, – Bakı: İnformasiya Texnologiyaları, – 2010. – 49 s.
- [7] Никонов В.А. Имя и общество / В.А.Никонов. – Москва: Наука, – 2007. – 278 с.
- [8] Будник А.В. Брендинг в управлении маркетинговой активностью / А.В.Будник, Н.К.Моисеева, М.Ю.Рюмин [и др.]. – Москва: Омега-Л, – 2003. – 410 с.